

УДК 94:356(477)«2014/2023»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-2>**Парасковія ДВОРЯНИН,***orcid.org/0000-0002-7858-3563*кандидат наук з соціальних комунікацій,
доцент кафедри радіомовлення і телебаченняЛьвівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) paraskadvoryanyn@gmail.com

ВИСВІТЛЕННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ (2014–2023 РР.)

Простежено динаміку висвітлення засобами масової інформації України активності волонтерського руху на українських землях (2014–2023 рр.) на різних етапах загострення та згасання російсько-української війни. Окреслено тематичний репертуар волонтерських повідомлень із лінії фронту, які покладені в основу журналістських статей. Розглянуто волонтерський рух як генератор інформаційно-пропагандистської діяльності. Визначено мету утворення волонтерських інформаційних інтернет-ресурсів. Окреслено журналістські припущення щодо визначення мотивів приєднання громадян до волонтерського руху. Показано погляди журналістів щодо з'ясування ролі волонтера в умовах війни. Висвітлено питання, які побіжно розкриваються у ЗМІ, а потребують особливої уваги: психологічна виснаженість волонтерів. Окреслено основні характерні риси українського волонтера у баченні журналістів України. Представлено зображення постаті волонтера у різних профілях: винахідник, творець, психолог. Відзначено критичні замітки про діяльність волонтерів: розголошення військових таємниць, вибудовування політичної кар'єри, викриття псевдоволонтерів. Простежено динаміку у частоті представлення інформації про волонтерську діяльність на провідних телеканалах України як розважального, так і інформаційного спрямування. Розкрито роль соціальних мереж та сайтів телеканалів України у поширенні інформації про волонтерську діяльність.

Ключові слова: волонтер, волонтерський рух, засоби масової інформації, сайт телеканалу, соціальні мережі.

Paraskoviya DVORIANYN,*orcid.org/0000-0002-7858-3563*

PhD. (Social Communications),

Associate Professor at the Department of Broadcast and Television
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) paraskadvoryanyn@gmail.com

COVERAGE OF VOLUNTEER ACTIVITIES IN THE MASS MEDIA OF UKRAINE (2014–2023)

The dynamics of coverage by Ukrainian mass media of the activity of the volunteer movement on Ukrainian lands (2014–2023) at various stages of aggravation and extinction of the Russian-Ukrainian war have been traced. The thematic repertoire of volunteer messages from the front line, which are the basis of journalistic articles, is outlined. The volunteer movement as a generator of informational and promotional activity is considered. The goal of the formation of volunteer informational Internet resources is determined. Journalistic assumptions regarding the determination of the motives of citizens joining the volunteer movement are outlined. The views of journalists on clarifying the role of a volunteer in the conditions of war are shown. Issues that are casually revealed in the mass media and that require special attention are touched upon: the psychological exhaustion of volunteers. The main characteristics of a Ukrainian volunteer in the view of Ukrainian journalists are outlined. The image of the figure of a volunteer in various profiles is presented: inventor, creator, psychologist. Critical remarks about the activities of volunteers were noted: disclosure of military secrets, building a political career, exposure of pseudo-volunteers. The dynamics in the frequency of presentation of information about volunteering on the leading TV channels of Ukraine, both entertainment and informative, were traced. The role of social networks and websites of Ukrainian TV channels in disseminating information about volunteering is revealed.

Key words: volunteer, volunteer movement, mass media, TV channel website, social networks.

Постановка проблеми. У сучасних реаліях триваючої російсько-української війни вагому роль займають як українські, так і міжнародні волонтерські організації, які впродовж окресленого десятиліття набули значного досвіду та попу-

лярності. Адже волонтери навчилися своєчасно вирішувати нагальні потреби передусім як Збройних сил України (ЗСУ), так і гуманітарні потреби цивільного населення деокупованих територій і внутрішньо переміщених осіб, оскільки дер-

жавні інституції потребують значно тривалішого оформлення документації. Відповідно, широкомасштабний волонтерський рух допоміг українському суспільству самоорганізуватися та вистояти у важкі періоди розгортання російської військової агресії. Завдяки позитивній популяризації успішної діяльності українських волонтерів засобами масової інформації (далі – ЗМІ) із початком широкомасштабного вторгнення російський військ практично кожен національно свідомий українець, відчуваючи реальну загрозу, вступав до лав ЗСУ або долучався своїми зусиллями до волонтерських центрів. Завдяки діяльності волонтерів вдалося активізувати українське суспільство для створення єдиного фронту опору російському агресору. Ця невтомна і віддана діяльність українських волонтерів стала об'єктом висвітлення у ЗМІ як України, так і світу. В умовах війни ЗМІ стали цінним дороговказом для пересічних жителів України: як кожен може докластися до оборони українських земель і в наші дні може наблизити довгоочікуваний момент перемоги.

У сучасному інформаційному суспільстві ЗМІ відіграють провідну роль: формують громадську думку, активізують діяльність небайдужих людей на локальному і регіональному рівнях, швидко поширюють перевірену інформацію, сприяють консолідації різних народностей в одну монолітну націю. В умовах гібридної війни, складником якої є інформаційний аспект, українські ЗМІ критично підходять до висвітлення волонтерської діяльності: показуючи позитивні та негативні сторони; викриваючи псевдоволонтерів та неправдиві повідомлення. Загалом, завдяки праці українських журналістів в українському суспільстві вдосконалюється культура волонтерської поведінки. Українці вчаться довіряти, але й перевіряти звітність волонтерських організацій. Адже кожен українець в умовах війни бажає, щоб його жертва для волонтерів отримала цільове призначення. Із наведеного огляду помітно, що ЗМІ не тільки інформують суспільство про діяльність волонтерів, але й формують довіру до них. Проте ворожі ЗМІ намагаються, навпаки, поширити негативну інформацію про українських волонтерів, щоб похитнути суспільну довіру до волонтерства і цим послабити тилове забезпечення ЗСУ. Окреслена проблематика потребує спеціального дослідження, щоб визначити оптимальні шляхи здобутків та втрат волонтерського руху в Україні.

Аналіз досліджень. Дотичні питання до розглядуваної тематики віднаходимо у загальних працях, присвячених історії волонтерського руху в Україні (Тохтарова, 2014; Міненко, 2017; Про-

ценко, 2019a; Проценко, 2019b) та допомозі волонтерів ЗСУ в умовах російсько-української війни (Жужа, 2016; Веденєєв, 2018). Окрім цього, віднаходимо і спеціальні дослідження, пов'язані із вивченням ролі ЗМІ у формуванні громадської думки щодо волонтерського руху як з позицій соціології, так і з історичного розвитку суспільства (Лещенко, 2018; Томчук, 2021). Тож ставимо собі за мету узагальнити соціологічні розвідки та доповнити їх новітніми статистичними матеріалами, спираючись на повідомлення ЗМІ України за 2019–2023 рр.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах триваючої російсько-української війни волонтерський рух набув особливого розмаху. Відвага волонтерів вражає, вони часто відвідують українських військовослужбовців на передових позиціях з метою надання допомоги. Вони стали свідками розгортання бойових баталій. Про побачене і почуте волонтери поширювали інформацію у доступних для них соціальних мережах. Із цих відкритих інформаційних джерел журналісти черпали тематику для газетних публікацій: про перебіг військових операцій, загибель і поранення військовослужбовців, організацію евакуації мирного населення із зони бойових дій (Веденєєв, 2018: 206).

У новітніх ЗМІ різного напрямку (преса, телебачення, радіомовлення, інтернет-сторінки) рух волонтерів був і залишається надалі вагомим збирачем та розповсюджувачем повідомлень про становище та потреби українського війська (Томчук, 2021: 157).

Волонтери, які спрямували свою діяльність у напрямі надання підтримки ЗСУ, зуміли утворити спільну базу про волонтерські установи, до яких військовослужбовці могли звертатися за необхідною допомогою (4army.com.ua).

На початках широкомасштабного вторгнення російського агресора волонтери відігравали роль не тільки постачальників допомоги, але й були своєрідними інформаторами про перебіг військових подій, оскільки влада обмежилася інформуванням населення загальними статистичними звітами. Натомість із волонтерських повідомлень люди дізнавалися про реальний стан справ і визначали для себе подальші кроки діяльності. Повідомлення волонтерів були наповнені описами побачених ними жахів війни, особливо руйнацій цивільної інфраструктури (Веденєєв, 2018: 207).

Частина волонтерів долучилася не тільки до збирання гуманітарної допомоги та плетення сіток для військовослужбовців, але й до активної боротьби на інформаційному фронті. Адже

російська пропагандистська машина поширювала викривлену інформацію про українську державу, подаючи розгорнуту ними війну як внутрішній військовий конфлікт між російськомовними та україномовними громадянами України. Російські ЗМІ швидко поширювали вигадані історії, щоб посягти ворожнечу між українським та російським народами (Томчук, 2021: 158).

Ворожі ЗМІ перекручували реальну картину на Сході України, подаючи збройний конфлікт як протистояння Донецької і Луганської самопроголошених республік центральній українській владі у Києві. Подавалася викривлена інформація про те, що жителі ЛНР та ДНР зуміли самоорганізуватися та самоозброїтися. Ще на початку російсько-української війни (2014 р.) українські волонтери запустили одразу два інтернет-проекти, на які покладалося завдання проводити верифікацію повідомлень як у ЗМІ, так і у соцмережах. Ініціатори проекту під назвою «Зупини фейк» розпочали боротьбу із викривленими повідомленнями про перебіг подій в Україні. Через рік було утворено різноманітні інтернет-сайти, на яких подавалися розвінчування сфальсифікованої інформації російськими пропагандистами. В умовах війни волонтери відігравали роль об'єднуючої ланки між східною окупованою частиною українських земель та іншими тилловими регіонами, де існував відносний спокій (Томчук, 2021: 159).

В українських ЗМІ долучення до волонтерської праці представлено як бажання громадянина допомогти українським воїнам на передовій, оскільки не можуть взяти прямої участі у військових баталіях. Учасники волонтерського руху вважають, що своєю наполегливою та відданою працею вони допомагають українським воїнам наближати перемогу і таким чином будуть більш корисними своєю працею, аніж зі зброєю на передовій (Жужа, 2016: 5).

Часто журналісти представляють українських волонтерів як зв'язкових між мирним і воюючим світами, оскільки вони постійно мігрують між різними територіями, де відбуваються діаметрально протилежні події. На мирні тиллові території вони привозять повідомлення про перебіг військових подій, а на прифронтові землі вістки про мирне життя із тиллових земель. Проте життя між двома світами призводить до їхньої фізичної та психологічної виснаженості. Через надмірну фізичну активність спостерігалися явища втоми та перетому (Томчук, 2021: 160).

Українські ЗМІ згадували не тільки про позитивні успіхи волонтерів, але й описували труднощі, з якими вони стикаються у своїй повсякден-

ній праці: психологічне вигорання; відсутність координаційного центру; неволодіння менеджерськими компетентностями щодо визначення напрямів діяльності; зменшення допомоги.

В умовах триваючої російсько-української війни українські медіа зображують волонтерів як зв'язкових між східними й південними регіонами, які охоплені військовими баталіями, та іншими тилловими територіями. Завдяки волонтерам на деокупованих територіях відбувається відновлення українського національного життя. Вони організують волонтерські будівельні організації, які допомагають постраждалому від війни населенню відбудовувати свої житлові помешкання. Окрім матеріальної допомоги, волонтери проводять культурно-просвітницьку роботу, залучаючи до неї музикантів та літераторів (Проценко, 2019: 83).

У пресі діяльність волонтерських організацій подана як зразок побудови активного громадянського суспільства. У журналістських статтях образ волонтера зображений не тільки як гіперактивної людини, але й особи, яка найкраще усвідомлює свій громадянський обов'язок (Тохтарова, 2014: 10).

Звернення волонтерів через ЗМІ у більшості адресовані до різнорівневих владних органів. Часто журналісти порівнюють діяльність владних та волонтерських інституцій щодо надання допомоги в умовах війни і вдаються до однозначного висновку, що громадські волонтерські організації надають вчасну та ефективну допомогу, швидко реагують на виклики часу, аніж інертні та бюрократизовані державні установи. Відповідно, волонтерські організації в умовах війни зуміли перебрати на себе ті функції, які офіційно закріплені за державними інституціями.

Первинним джерелом критики державних структур стали волонтери, які на сторінках преси доводили, що безпеку громадянам повинна гарантувати українська держава. У перші роки війни волонтери зуміли вирішити невідкладні потреби українського війська, хоч більшість із них знала, що це належить до компетенцій державних відомчих структур (Томчук, 2021: 161).

Часто журналісти описують життєвий шлях відомих волонтерів, які за свою діяльність отримали нагороди від громадських і державних інституцій та продовжили свою працю в органах влади, долучившись до їх реформування, або ж критикують чиновників за їхній консерватизм та інертність.

У ЗМІ волонтерська діяльність розглядається не тільки як виснажлива праця, але й як можли-

вість проявити свої здібності та задатки, які досі не проявлялися в особистісному розвитку. Відповідно до цього контексту волонтери розглядаються як винахідники та креатори. Адже вони зібрані кошти вкладають у виготовлення безпілотників, засобів для піротехнічних робіт, ремонт військової техніки, організують аукціони із продажу військових трофеїв.

У журналістських інтерв'ю із волонтерами можемо простежити практичний аспект використання їхньої праці у суспільстві: набуття досвіду роботи із людьми; збільшення контактів для активного спілкування; надання психологічної допомоги в умовах війни. Іноді волонтери представлені в ролі практичних психологів, які заліковують рани суспільства, яке зазнало жажливої агресії (Томчук, 2021: 162).

За допомогою верифікованої інформації волонтери поширюють спокій серед населення, викриваючи та критикуючи неправдиві новини. Завдяки своєму авторитету волонтери не допускають поширення панічних настроїв та хаосу серед українського суспільства.

У вітчизняних ЗМІ волонтери зображені не тільки як герої нашого часу, але й як антигерої, які піддані критиці. Адже вільний доступ до відкритих джерел інформації дозволяє вивчити біографію кожного волонтера і довідатися про його як позитивні риси, так і недоліки. Під особливу критику потрапив швидкий шлях кар'єрного зростання від волонтера до політика. Суспільній критиці піддано діяльність замаскованих під волонтерів шахраїв (Міненко, 2017: 134).

У новітніх журналістських розслідуваннях помітне критичне зауваження про залучення колишніх волонтерів до органів державного управління з метою використання їхнього авторитету на майбутніх політичних виборах. Адже знаний волонтер має стати брандом політичної партії. Часто на сторінках преси критикують волонтерів за відсутність звітної фінансової документації, що породжує багато запитань щодо прозорості використання коштів. Відзначають реальні ризики про переведення волонтерських організацій на баланс політичних партій.

Деякі волонтерські організації намагалися надавати швидку підтримку військовослужбовцям та жертвам війни, що не відповідало чинному законодавству. Адже фінансові пожертви не перевірялися державними фіскальними органами та не оподатковувалися (Томчук, 2021: 162).

Якщо порівняти за кількістю виділеного ефірного часу на висвітлення діяльності волонтерів у період триваючої російсько-української війни

(2014–2023 рр.), то можна відзначити, що така тематика недостатньо мірою подавалася із 2014 до 2018 рр., тоді як впродовж 2022–2023 рр. з'являється значна інформаційна насиченість, яка була зумовлена широкомасштабним вторгненням російського агресора. Більш за все на провідних національних телеканалах демонструються популярні телепередачі про життя відомих людей і тільки фрагментарно згадується про окремі волонтерські заходи. Помітно, що повідомлення про волонтерів найбільше демонструється у години активного перегляду телепередач, які збігаються із часовим періодом піднесення активності самих волонтерів. Саме у той час розповідається про діяльність волонтерів, як можна долучитися до їхньої праці та як не потрапити в оманливу агітацію псевдоволонтерів (Лещенко, 2018: 71).

Натомість на соціальних сторінках Інтернету, звідкіля більшість людей отримують повідомлення, подано значно більше описів та відеороликів про працю волонтерських груп. Та і самі волонтерські спільноти мають власні інтернет-сторінки, на яких постійно оновлюється інформація, проводяться обговорення та опитування.

Провідні вітчизняні телеканали провадять діяльність не тільки із використанням традиційного частотного ефірного мовлення, але й шляхом створення телевізійних сайтів у Інтернеті. Однак більшість високорейтингових сторінок інтернет-телебачення мають розважальний характер, оскільки зорієнтовані на молодіжну глядацьку аудиторію. Відповідно, на цих сторінках мало телепередач, які би були присвячені висвітленню діяльності волонтерських організацій. А фрагментарні згадки про молодіжні волонтерські спільноти подані крізь призму участі в них основного спонсора телеканалу або ж дотичних до їхньої роботи працівників телебачення. Такий підхід відзначається однобічністю висвітлення і не представляє всієї палітри думок про багатопрофільну працю волонтерських організацій (Проценко, 2019: 83).

Фрагментарність та однобічність у висвітленні волонтерської праці на інтернет-сайтах розважальних телеканалів може сформувані у частини молодого покоління хибний підхід до сприйняття особи волонтера. Зауважимо, що на цих сайтах повідомлення про волонтерів представлено у нерівномірній хронологічній послідовності. Із початком російсько-української війни (2014–2015 рр.) спостерігається пошкваллення у поширенні повідомлень про діяльність волонтерів, яке з плином часом зникає (2017–2021 рр.), і нове піднесення вже відбулося під час широ-

комасштабного вторгнення російського агресора (2022–2023 рр.). У цьому питанні найбільш інформативно насиченим став телевізійний канал 2+2. Адже на його сайті новини про волонтерську працю оновлюються систематично, а також спостерігається періодичне запрошення представників волонтерських організацій до участі у телепередачах.

На інформаційних телеканалах, на відміну від розважальних, віднаходимо значно більше повідомлень про працю волонтерів. За якісним змістовим наповненням у них не виявлено негативного зображення образу волонтера. Відзначимо, що окремі телевізійні сайти (зокрема, 24 телеканал) подавали цікаву інформацію про волонтерів і їхню працю, ставлячи їх у приклад, щоб заохотити інших до цього виду діяльності. Повідомлення про волонтерську працю у хронологічному зрізі на сайтах інформаційних телеканалів представлені рівномірно, оскільки оновлювалися щорічно. Також помітна тенденція, що протягом 2014–2015 рр. їх була значно більша кількість, аніж впродовж 2017–2021 рр. І новий підйом інформаційних новин про волонтерів пов'язаний із подіями 2022–2023 рр. Щодо якісного наповнення змісту повідомлень, то варто відзначити, що іноді вони подавалися із позицій суб'єктивного бачення чиновників, бізнесменів, журналістів, які послуговувалися волонтерською тематикою для піднесення власного іміджу та рейтингу. Аналіз змістового наповнення соціальних сторінок продемонстрував, що люди проявляють небайдужість до волонтерської справи, оскільки беруть участь в обговореннях і залишають власні коментарі, тоді як на інтернет-сайтах телевізійних каналів немає коментарів. Адже це не дивно, оскільки журналісти телеканалів працюють на висвітлення багатьох суспільних подій, а соціальні сторінки спрямовані на висвітлення чітко визначеного об'єкта, який перебуває у фокусі зацікавлення певного кола людей (Лещенко, 2018: 73).

Зауважимо, що соціальні сторінки Інтернету у сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства постійно оновлюються актуальними повідомленнями про працю волонтерів, тоді як на сайтах вітчизняних телевізійних каналів волонтерські відомості подаються однобічно, не часто

оновлюються, втрачаючи свою актуальність, а іноді супроводжуються створенням негативного та упередженого ставлення до волонтерів.

Висновки. ЗМІ України в умовах російсько-української війни висвітлюють різнобічну волонтерську діяльність як окремих громадських активістів, так і цілих організацій. Завдяки різноманітним засобам передачі повідомлень (часописи, теле- і радіопередачі, соціальні мережі) здійснюється формування громадської думки про волонтерську діяльність, шляхи долучення до неї. Загалом, ЗМІ сприяють розвитку на побутовому, повсякденному рівні особливої волонтерської культури: взаємодопомоги, милосердя, жертвості та поваги один до одного. Спільні труднощі, зумовлені лихоліттям війни, змушують людей об'єднуватися задля допомоги один одному. Журналістські матеріали про волонтерів повчають українців не бути байдужими, не стояти осторонь, а проявити свою активність на волонтерському фронті. Вони показують, що волонтерство робить людей більш відповідальними і пришвидшує процес побудови громадянського суспільства в Україні. Викриваючи негативні факти волонтерської діяльності, українські масмедіа прагнуть пробудити критичне мислення у громадськості, а не сприяти поширенню негативного й упередженого ставлення до волонтерів. Велика частка інформаційного наповнення у різних медіаресурсах відзначається позитивним зображенням постаті волонтера, яка в окремих випадках героїзується і прирівнюється до військовослужбовців. Адже окремі волонтери загинули на фронті, нехтуючи правилами безпеки, заради допомоги бійцям ЗСУ та цивільному населенню тимчасово окупованих територій України. Перспективним напрямом дослідження вважаємо створення реєстру загиблих та полонених волонтерів України, вивчення діяльності яких повинно стати гарним прикладом для патріотичного виховання молодого покоління української нації. Відповідно, рекомендуємо ЗМІ України започаткувати окрему рубрику під назвою «Визначні волонтери України», де б поступово нагромаджувався біографічний матеріал, який після завершення війни став би гарною основою до укладення енциклопедії волонтерського руху в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Веденеев Д. Волонтерський рух в Україні в ході російсько-української війни: ризики праці та форми державного і громадського визнання. *Військово-науковий вісник*. 2018. Вип. 30. С. 206–216.
2. Жува Л. Волонтерський рух у контексті антитерористичної операції в Україні: політологічний вимір : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Харків, 2016. 19 с.

3. Лещенко М. Контент-аналіз публікацій ЗМІ щодо волонтерів. *Волонтерська діяльність під час військових подій в Україні і світі*. Рукопис. Магістерська дисертація на здобуття ступеня магістра за спеціальністю 054 «Соціологія». Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Кафедра соціології. Київ, 2018. С. 69–81.

4. Мінченко Г. Волонтерський рух: становлення та розвиток. *Освіта України в умовах військового конфлікту на Донбасі*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Лисичанськ, 27 лютого 2017 р.). Лисичанськ: ФОП Чернов О.Г., 2017. С. 133–137.

5. Проценко О. Волонтерство в сучасній Україні: фактори актуалізації. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, 2019. VII (32), Is. 192, Feb. P. 89–94.

6. Проценко О. Сучасне волонтерство: індивідуальні та інституціоналізовані практики. *Традиції та новації у розвитку сучасної соціологічної науки: дослідження молодих вчених*: збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених, 27 лютого 2019 р. Київ, 2019. С. 83–86.

7. Томчук О. Роль ЗМІ у формуванні громадської думки щодо волонтерського руху. *Волонтерський рух допомоги Збройним Силам України під час проведення антитерористичної операції (квітень 2014 – квітень 2018 рр.)*. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Львів, 2021. С. 158–171.

8. Тохтарова І. Волонтерський рух в Україні: шлях до розвитку громадянського суспільства як сфери соціальних відносин. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*, 2014. № 2. С. 10–15.

REFERENCES

1. Viedenieiev, D. (2018). Volonterskyi rukh v Ukraini v khodi rosiisko-ukrainskoi viiny: ryzyky pratsi ta formy derzhavnoho i hromadskoho vyznannia [The volunteer movement in Ukraine during the Russian-Ukrainian war: labor risks and forms of state and public recognition]. *Viisk.-nauk. visn.* Vyp. 30. S. 206–216 [in Ukrainian].

2. Zhuzha, L. (2016). Volonterskyi rukh u konteksti antyterorystychnoi operatsii v Ukraini: politolohichni vymir [The volunteer movement in the context of the anti-terrorist operation in Ukraine: a political dimension]: avtoref. dys. ... kand. polit. nauk: 23.00.02. Kharkiv. 19 p. [in Ukrainian].

3. Leshchenko, M. (2018). Kontent-analiz publikatsii ZMI shchodo volonteriv [Content analysis of mass media publications about volunteers]. *Volonterska diialnist pid chas viiskovykh podii v Ukraini i sviiti*. Rukopys. Mahisterska dysertatsiia na zdobuttia stupenia mahistra za spetsialnistiu 054 "Sotsiologhiia". Natsionalnyi tekhnichnyi universytet Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho". Kafedra sotsiologhii. Kyiv. S. 69–81 [in Ukrainian].

4. Minienko, H. (2017). Volonterskyi rukh: stanovlennia ta rozvytok [Volunteer movement: formation and development]. *Osvita Ukrainy v umovakh viiskovoho konfliktu na Donbasi: materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Lysychansk, 27 liutoho 2017 r.). Lysychansk: FOP Chernov O.H. S. 133–137 [in Ukrainian].

5. Protsenko, O. (2019). Volonterstvo v suchasni Ukraini: faktory aktualizatsii [Volunteering in modern Ukraine: actualization factors]. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, VII (32), Is. 192, Feb. P. 89–94 [in Ukrainian].

6. Protsenko, O. (2019). Suchasne volonterstvo: indyvidualni ta instytutsionalizovani praktyky [Modern volunteering: individual and institutionalized practices]. *Tradysii ta novatsii u rozvytku suchasnoi sotsiologichnoi nauky: doslidzhennia molodykh vchenykh*: zb. materialiv I vseukr. nauk.-prakt. konf. studentiv, aspirantiv ta molodykh uchenykh, 27 liutoho 2019 r. Kyiv. S. 83–86 [in Ukrainian].

7. Tomchuk, O. (2021). Rol ZMI u formuvanni hromadskoi dumky shchodo volonterskoho rukhu [The role of mass media in shaping public opinion about the volunteer movement]. *Volonterskyi rukh dopomohy Zbroinym sylam Ukrainy pid chas provedennia antyterorystychnoi operatsii (kviten 2014 – kviten 2018 rr.)*. Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 032 "Istoriia ta arkheolohiia". Natsionalna akademiia sukhoputnykh viisk imeni hetmana Petra Sahaidachnoho. Lviv. S. 158–171 [in Ukrainian].

8. Tokhtarova, I. (2014). Volonterskyi rukh v Ukraini: shliakh do rozvytku hromadianskoho suspilstva yak sfery sotsialnykh vidnosyn [The volunteer movement in Ukraine: the way to the development of civil society as a sphere of social relations]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia*. № 2. S. 10–15 [in Ukrainian].